

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2010 SAYI/NUMBER : 18 KIŞ /WINTER

**‘Amr b. Hazm el-Ensâr ve Kur’ân’daki “Dinde Zorlama Yoktur.”
Âyeti (2/256) ***

Michael LECKER **

Çev: Şaban KARASAKAL

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
skarasakal@yyu.edu.tr

Özet

Neccarlı ‘Amr b. Hazm, Hz. Peygamber(s.) Medine’ye geldiği zaman genç bir çocuktur. Kızgın aristokratik bir bayan tarafından 20-30 yıl sonra yapılan bir değerlendirmeden, ‘Amr’ın, Ben-î Nadır Yahudileri tarafından bir Yahudi olarak yetiştirildiği sonucu çıkarılabilir. Yahudiler Medine’den sürüldüklerinde, o sırada onbirinde olan ‘Amr, onlarla gitmişti. O, daha sonra Medine’ye gelmiş ve onaltısında Hz. Peygamber’in Necran valisi olmuştu.

“Dinde zorlama yoktur” âyeti, toleransa değil, rızaya işaret eder. Âyet bir yasak değil; aksine birisinin gerçek inanca gelmesi için zorlama imkansızlığının bir ifadesidir. Öte yandan Medine’deki Ensar ile Nadir ve Kurayza oğulları arasında dünürlük, dostluk ve süt-kardeşliği bağları vardır. Ensar’ın Yahudi’lerle olan evlilik bağları ve İslam’a girmeleri umularak, onlardan zekat alınmaması durumu, onların İslam’a girmeye zorlanmadıklarının ve dolayısıyla âyetin anlamının fiili bir tefsiridir.

Abstract

‘Amr ibn Hazm of the Najjar was a young boy when the Prophet Muhammad came to Medina. From a remark made several decades later by an angry aristocratic woman it may be concluded that ‘Amr was raised as a

* Bu makalenin ilk müsveddeleri ile ilgili yorumlarından dolayı Prof. Yohanan Friedman’a teşekkür ediyorum. O, şimdilerde **“Religious Tolerance and Religious Coercion in the Islamic Tradition”** (*İslam Geleneğinde Dini Hoşgörü ve Dinsel Şiddet*) başlıklı bir araştırma üzerinde çalışmaktadır. (yayında)

** Bu makalenin orijinal ismi, “‘Amr ibn Hazm al-Ansârî and Qur’an 2,256: No compulsion is there in Religion” olup *Oriens*, vol. 35 (1996), s. 57-64’de yayınlanmıştır.

Jew by the Jewish Banûl-Nadîr. When they were expelled from Medina, ‘Amr, then a body of eleven, went with them. He later returned to Medina and at seventeen became the Prophet’s governor in Najran.

Verse of "*No compulsion is there in religion*" indicates consent not tolerance. Besides, it is a expression of impossibility of compulsion for joining of one to real religion, not prohibition. On the other hand, there are family relations among Ansar, Qurayza and Nadir. Case of not taking alms from Madinian Jews for family relation among Ansar and Jews, as hoping embrance of jews to Islam, is both an actual interpretation of the verse and unforcing them to embrace to Islam.

1. ‘Amr’ın erkek torunu aristokratik bir bayan tarafından hakarete uğramıştır.

Hikaye, İslam asırlarının sekseninci yılların sonu veya doksanıncı yılların başlarında Medine-i Münevvere Kadısı tarafından bakılan bir evlilik anlaşmazlığıyla başlar. Karı ve kocanın her ikisi, Kureyş kabilesinin aristokratik ailelerine mensuptur: Bunlar, Osman b. Affan torunu Zeyd b. Ömer¹ b. Osman ve Ali bin Ebi Talib’in kız torunu Sükeyne binti Hüseyin b. Ali’ydi(d. 117/735)².

Esas itibariyle ilgili mahkeme kararı bizi ilgilendirdiği için, ilginç olsa da, evlilik anlaşmazlığının detayları bizi ilgilendirmemektedir. ‘Amr b. Hazm’ın Yahudilerle ilişkisini keşfetmek için izlenilmesi gereken ipucu, mahkeme oturumu sırasında Sükeyne tarafından yapılan bir uyarıdır. Mahkeme, Ömer b. Abdülaziz’in Medine Valisi olduğu 86/705 veya 87/706 ve 93/712³ yıllarında gerçekleşmişti. Sükeyne’nin tartışmaya müdahale etmesini istemesi üzerine vali, davayı yargılaması için İbn Hazm’ı görevlendirdi.

Mahkemenin (burada kendisinden iktibasta bulunulan kaynakta ustaca ve nükteli bir şekilde tasvir edilen) bir oturumunda, hakim ile kendisi arasındaki bazı hakaretlerden sonra, kızgın Sükeyne şöyle dedi: Allah aşkına, Harra halkı (=muhtemelen Harra savaşında

¹ J. C. Vadet tarafından doğru bir şekilde gözlemlendiği üzere, ‘Amr değil, (Ömer’dir). J. C. Vadet, “**Une personnalité féminine du Hiğaz au Ier/VIIe siècle: Sukayna, petite-fille de ‘Ali**”, *Arabica* 4 (1957), 261-287, 271, dipnot 4 = Mus’ab b. ‘Abdillah el-Zübeyrî, **Kitâbü Nesebi Kureyş**, ed. Lévi-Provençal, Kahire, 1953, 120. ‘Amr’daki vav harfî hakkında başka bir tartışma için bkz. Aynı dergi(Arabica), 110:9.

² EI¹, Sukayna maddesi (H. Massé): Vadet, “**Une personnalité féminine**”. Sükeyne hakkındaki bir kayıt için bkz. İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimeşk (Terâcimü’n-Nisâ)**, ed. Sükeyne eş-Şihabi, Şam, ts, 155-171.

³ Takiyyüddin el-Faîsî, **Al-‘İkdü’s-Semîn fî Tarîhi’l-Beledi’l-Emin**, tah. Fuad Seyyid, Kahire, 1378/1958-1388/1969, VI/332.

63/683, Medinelerle savaşan Emevi askerleri) hayatta olsaydı, bana hakaret ettiğinde bu Yahudi köleye engel olurlardı.⁴ Ey Allah'ın düşmanı! Onların dinine ısrarla yapışan senin deden⁵, Allah'ın elçisinin kendilerini Eriha'ya sürdüğü Yahudilerle (=Benî Nadir) beraber sürgüne gönderilmiş iken sen bana küfrediyorsun! Orospu⁶ çocuğu!

Fartanâ (=Fortuna), “bir cariyeye ve fahişedir.”⁷ Hakimin annesi kesinlikle cariyeye değildir;⁸ Sükeyne, hakimin başka bir atasına işaret etmiş olabilir.⁹

⁴ Kadînin babasının, Harra savaşında öldürüldüğüne dikkat edilmelidir. Bkz. Aşağıdaki 12. dipnot.

⁵ *Ve ebûke*, aşağıya bakınız.

⁶ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, **Kitab'ül-Egânî**, Bulak, 1285, XIV, 171:19 (=Dârü'l-Kütüb baskısı, XVI, ed., Mustafa es-Sekka, Kahire, 1381/1961, 156:13) (Zühri): “*Emâ vallâhi lev kâne ashâbî fi'l-Hira* (Dârü'l-Kütüb baskısındaki gibi, *ashâbu'l-Harre* okuyabilirsin) *ehyâen, le-keffû vallâhi'l-abde'l-yahûdiyye* (Dârü'l-Kütüb baskısında: *le ketelû hâze'l-Yehûdiyye*) *inde şetmihi iyyâhâ. Adüvullâhi, teştumûni ve ebûke'l-hâricü me'a yahûde danâneten* (Darü'l-Kütüb baskısında: *sabâbeten*) *bi-dînihim lemmâ ahreçehüm Resûlallâh (s.) ilâ Eriha, Yâ ibne Fartanâ.*” Krş.: Vadet, “**Une personnalité féminine**”. 276; H. Lammens, **L'arabie occidentale avant l'Hégire**, Beyrut, 1928, 66. Ebb, burada ‘baba’ değil ‘dede’ anlamına gelmektedir. Krş.: E. W. Lane, *Arabic-English Lexicon*, London, 1863-93, ilgili madde, 11 c (“bir dede, bir ata”; Bununla ilgili olarak aşağıya bakınız. Krş. el-Medâinî, **Kitabü'l-Mürdifât min Kureys**, *Nevâdiri'l-Mahtûtât* içinde, tah. Abdüsselam Harun, Kahire, 1392/1972, I,66; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Beyrut, 1380/1960-1388/1968, VIII, 475; Muhammed b. Habib, **Kitabü'l-Muhabber**, ed., I. Lichtenstaedter, Hayradarab, 1361/1942, 438; İbn Kuteybe, **el-Me'ârif**, tah. Servet Ukâşe, Kahire, 1969, 214; (Vadet, “*Une personnalité féminine*”, 264 ve başka yerlerde *mürdifât* kelimesini hatalı olarak *mürdefat* şeklinde telaffuz etmiştir.)

⁷ Krş., İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, f.r.t.n maddesi: *el-eme* (cariye) ve *z-zâniye* (fahişe). *İbnü'l-Fartanâ*, (kelime, el takısıyla geçmektedir.), *ibnü'l-emeti'l-bağiyi ve'l-arab tüsemi'l-eme fertanadır* (kötü yoldaki cariyenin çocuğu, arab, cariyeyi fertana olarak isimlendirirdi.) Krş. Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, **Kitabü'l-Meğâzi**, ed., Marsden Jones, Londra, 1966, II, 860:1; (Burada birisinin adı Fartana diğerininki Arneb olan iki şarkıcı kız zikredilmiştir); 825:11; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe**, tah. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1392/1972, VIII, 82.

⁸ Krş., İbn Sa'd, **Tabakât**, V, 69,

⁹ Krş., Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **Esbabü'n-Nüzûl**, Kahire, 1387/1968, 223-224 (Kur'an, 49, 11 hakkında). Bir kişi, sahabe Sâbit b. Kays b. Şemmâs'a, Cahiliye tahkir edildiği şekliyle *Sabit b. Fülane* (*fülane*, bir “anne”dir; yani

Bu makalede, Sükeyne'nin İbn Hazm hakkındaki uyarısının, bazı gerçeklere dayanması gerektiği veya bu iddia hakkında yapılacak bir şeyin olmadığı tartışılacaktır. Söz konusu Yahudiler, hicri dördüncü yılda Hz Peygamber(s.) tarafından sürülen Nadir Yahudileridir. Diğer Yahudi kabilelerinin Hz Peygamber(s.) döneminde Medine'den sürüldüğü de doğrudur; ancak İslam geleneğinde bir kısım Arapların (bunlarla ilgili olarak aşağıya bakınız) kendilerine katıldığı Yahudilerin sadece Nadir Yahudileri olduğu söylenir.

Eriha ifadesinin zikredilmesi de, burada kastedilenlerin Benî Nâdir olduğu iddiasını desteklemektedir. Çünkü Peygamber(s.) tarafından sürüldüklerinden, bu kabilenin bir kısmı Eriha'ya gelmişlerdi.¹⁰

Bu kanıt, sadece tarihsel bir vaka olması açısından değil; aynı zamanda nadir olmasından dolayı önemlidir. Eriha, o güne dek Nadir Yahudileriyle bir arabin sürgüne gönderildiği bilinen tek bir isimdir. Diğer bir deyimle, onlara katılmayı tercih eden Arapların var olduğunu biliyoruz; ama belli bir şahsın ismine sahip değiliz (bunların kim olduğunu bilmiyoruz).

Hakimin ailesi hakkındaki konumuzla ilgili bazı bibliyografik detaylar, şunlardır: Hakim İbn Hazm, Hazm diye isimlendirilen bir adamın oğlu değil, büyük torunudur. Onun tam soy silsilesi şöyledir: Ebûbekir b. Muhammed b. 'Amr b. Hazm (ö. yaklaşık 120/738).¹¹ Sükeyne'nin "ve ebuke'l-haricü me'a yahuda..." şeklindeki ifadesi, İbn Hazm'ın babası Muhammed'e işaret etmemektedir. Çünkü o, hicretten sonra 10. yılda, Nadirlerin sürgününden yaklaşık 6 yıl sonra doğmuştur.¹² (Dolayısıyla) Sükeyne, hakimin dedesi 'Amr b. Hazm'a işaret etmiş olması gerekir.

bir dişi atadır) atıfta bulunabilir. (*ve zekere ümmen kânet lehû yu'ayyeru bihâ fi'l-Câhiliyye*)

¹⁰M. J. ve Menahem Kister, "On The Jews of Arabia –some notes" Terbiz, 48 (1979), 235, dipnot. 19 (İbranice); es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Kahire, 1314, VI, 191:24.

¹¹Onun hakkında bkz.: el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*, tah. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut, 1405/1985-1413/1992, XXXII, 137-143.

¹²Ve Harra Savaşında, Emevi'lerle savaşırken öldü; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 69-70; Rivayete göre o bu savaşta, Hazrec kabilesinin komutanı idi; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimeşk*, 19 ciltlik tıpkıbasım, Amman ts. (Bundan sonra birinci baskı, TMD, ikincisi ise MS olarak kodlanacaktır), XV, 811:4. Onun savaşı hakkında bkz. 813:2 den 814'e kadar. Muhammed b. 'Amr b. Hazm, Harra savaşından yaklaşık 30 yıl önce Osman b. 'Affan'ın katledilmesine katılan beş Muhammed'den birisidir. Bkz: Muhammed b.

‘Amr’la ilgili kayıtlardaki kızgın Sükeyne tarafından zikredilen anlamlı bibliyografik detayları önemsiz görüyoruz,¹³ (bu yüzden de) bu tür duygusal detaylar, çoğunlukla sansürlenmiştir.

Nadiroğullarının Medine’den (hicretten sonra 4. yıl) sürüldüğü zamanda ‘Amr’ın yaşı ile ilgili veri, burada bizim için önemlidir. Hicretten sonra 10. yılda, ‘Amr henüz 17 yaşında iken, Hz Peygamber’in onu Necran’a vali olarak atadığı rivayet edilmektedir¹⁴ Böylece, Hz. Peygamber(s.) Medine’ye geldiğinde ‘Amr’ın yedi yaşında; Nadiroğulları sürüldüğünde ise onbir yaşında olduğunu hesaplayabiliriz ki bu, Nadiroğulları tarafından Yahudi gibi yetiştirilen Arap çocukları hakkındaki aşağıda tartışılan rivayetle uyusmaktadır.

‘Amr’ın yaşıyla çok yakından ilişkili olan şey, hakkında sadece güvenilir olmayan ifadelerin mevcut olduğu, onun çarpıştığı ilk savaş sorunudur. Bazı kaynaklar, onun Hendek savaşında (h. 5. yıl) çarpıştığını rivayet etmektedir.¹⁵ Hem ‘Amr b. Hazm (b. Zeyd b. Levizan), hem de onun yakın akrabası Zeyd b. Sabit (b. el-Dahhak b. Zeyd b. Levizan- ‘Amr ve Zeyd’in babası ilk kuzenlerdi.¹⁶), Hz.

Yahya el-Mâlikî, **et-Temhîd ve’l-Beyân fi makteli’s-Şehîd Osmân**, tah. Mahmud Yusuf Zâyid, el-Davhâ, 1405/1985, 232-233. Krş. Kuşatma altındaki Osman’ın Muhammed b. ‘Amr b. Hazm’a yönelttiği yakınması şöyledir: “İnnâ nürmâ min kıbelike bi’l-leyl” (Senin tarafından gece boyu bize taşlar atılıyordu.) Muhammed’in cevabı, taşları atanın Allah olduğu şeklindeydi ki, daha sonra Osman ona şöyle reaksiyon gösterecektir: “Yalan söylüyor, bana o taşları Allah atsaydı, beni ıskalamazdı.” TMD MS, XV, 813:15. Biz başka yerlerden biliyoruz ki, ‘Amr b. Hazm ile Osman’ın bahçeleri bitişikti: Osman’ın katilleri, iki bahçeyi birbirinden ayıran duvarı tırmanmak suretiyle Osman’ın bahçesine girmişlerdi. İbn ‘Asâkir, **Târîhu Medineti Dimeşk**: ‘Osman b. ‘Affân, tah. Sükeyne eş-Şihâbî, Dimeşk, 1404/1984, 413:22. Osman’ın taşlanması ile ilgili olarak da bkz. a.e, 439:14, 370-371.

¹³ Örnek olarak bkz. TMD MS, XIII, 421-428; el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XXI, 585-587.

¹⁴ İbn Kudâme, el-Makdisî, **el-İstibsâr fi Neseb’is-Sahâbe mine’l-Ensâr**, tah. Ali Nuveyhid, Beyrut, 1392/1972, 74 (‘Amr, ilk ellilerde ölmüştü.). O’nun Ömer b. el-Hattab zamanında öldüğü iddiası için bkz. İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 621. ‘Amr’ın şii sempaticanlığı Abdurrezzak b. Hemmam tarafından iddia edilmiştir. Bkz. Abdurrezzak, b. Hemmâm el-San’ânî, **el-Musannef**, tah. Habibürrahman el-Azâmî, Beyrut, 1390/1970-1392/1972, XI, 240.

¹⁵ Örnek olarak bkz., İbn Kudâme, **el-İstibsâr**, 74.

¹⁶ Bkz., W. Caskel, **Cemheretü’n-Neseb: Das genealogische Werk des Hişâm ibn Muhammed el-Kalbî**, Leiden, 1966, I, 186; II, 603 (Zeyd), 176

Peygamber (s.) tarafından Uhud savaşından (h. 3. Yıl) geriye gönderilen 15 yaşlı çocuklar listesine dahildirler. Daha sonra Hendek savaşına katıldıkları, kesin bir şekilde rivayet edilmektedir.¹⁷ Zeyd ile ilgili olarak, onun ilk savaşının Uhud mu yoksa Hendek mi olduğuna dair tartışma vardır.¹⁸ Zeyd ‘Amr’dan dört yaş daha büyük olduğu için, her iki iddia, az çok makuldür; çünkü Hz. Peygamber(s.) Medine’ye geldiği zaman Zeyd onbir yaşındaydı. Uhud savaş esnasında ondört; Hendek savaşında onaltı yaşındaydı. Bir başka deyişle ‘Amr, Hz. Peygamber(s.) Medine’ye geldiğinde sadece yedi yaşındaydı. İlk savaş sırasında on yaşında iken, sonraki savaşta ise oniki yaşındaydı ve sürülen Nadir Yahudileriyle birlikte Medine’den uzakta idi ve sonraki savaş esnasında da onikisinde ve Nadir oğulları sürüldüğünde de muhtemelen Medine’den uzaktaydı. Nerede olduğu kesin olarak belli değildi. Belki de sadece Nadiroğullarıyla birlikte, onlardan bazılarının yerleştiği Hayber’e kadar gitmişti. Hicri yedinci yılın başlarında Hayber, Müslümanlar tarafından fethedildi ve bu fetih, ‘Amr’ın Medine’ye tekrar döneceği zaman olmuştur.¹⁹

Her halükarda, ‘Amr Medine’ye geldikten sonra, Hz. Peygamber (s.) onu yeni yönetim listesine aldı ve Necran’a gönderdi. Onunla birlikte Hz. Peygamber’in gönderdiği mektuba İslâmî gelenekte sık sık atıfta bulunulmaktadır.²⁰ Bu mektup, burada bizi ilgilendirmektedir; çünkü o mektubun muhafazası, muhtemelen hâkimimiz İbn Hazm’ı =Ebubekir b. Muhammed b. ‘Amr b. Hazm’ı, dedesi ‘Amr b. Hazm ile ilintilendirmektedir. Hz. Peygamber(s.) döneminden yaklaşık 90 yıl sonra bu mektup, Peygamberin sünnetini kayıt altına alma şeklindeki Emeviler’in büyük çabası bağlamında, İslam toplumunda yeni bir ilgiye mazhar olmuştur. İktidara geldikten sonra Ömer b. Abdülaziz, görevi, her ikisi de vergi (sadâkat) [oranlarıyla] ilişkili olan; biri Hz Peygamberin; diğeri de Hz. Ömer’in dökümanlarını kopyalamak olan bir elçiyi Medineye elçi olarak gönderdi. Sonraki doküman (Hz. Ömer’in dökümanı), Ömer b.

(‘Amr). Yakında yayınlanacak bir makalede, Abdullah b. Mes’ud’un, Zeyd’in İslam’a girmeden önce yahudi olduğu iddiasını inceledim.

¹⁷İbn Hişâm, **es-Siretü’n-Nebeviyye**, tah. es-Sakka, el-Ebyârî ve Şelebi, Beyrut, 1391/1971, II, 70.

¹⁸Örneğin bkz., İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 593.

¹⁹Hicretten sonra dokuzuncu yılda O’nun Medine’de olduğunda emin olmak için (şu bilgi önemlidir): O bu yılda Tebuk seferine katılmıştı. Vâkidî, III, 1010:15. O, bu sıralarda yaklaşık on altı yaşındaydı.

²⁰Mesela bkz., Muhammed Hamidullah, **Mecmûâtü’l-Vesâiki’s-Siyâsiyye li’l-Ahdi’n-Nebevî ve’l-Hilafeti’r-Râside**5, Beyrut, 1405/1985, 206-211.

Hattab'ın torunları; ilki ise 'Amr b. Hazm'ın torunları²¹, yani muhtemelen bizim İbn Hazm tarafından korunmuştu.

İbn Hazm, Ömer b. Abdülaziz ile uzun yıllar birlikte olmuştu. Görebildiğimiz kadarıyla, Ömer Medine Valisi olduğunda, halife olmasından önceki yaklaşık on yıllık zamanda, İbn Hazm orada kadıydı.²² Ömer yönetime geçtikten sonra İbn Hazm'ı Medine valisi olarak atadı. Hz Peygamber(s)'in sünnetini kayıt altına almada bir vali olarak İbn Hazm'ın büyük bir rol oynaması, sürpriz değildir. Biz, Ömer b. Abdülaziz'in iki önemli yerel âlimden, kendisi için "bilgi" kaydetsin diye Medine'deki valisine talimatlar vermesine ilişkin Malik b. Enes'in şahitliğine sahibiz (... *ve ketebe ileyhi Omer en yektube lehul ilm min indi 'Amra binti Abdirrahman ve'l-Kasım b. Muhammed*). Bütün bunları rivayet eden Abdullah b. Vehb, ilmin (el-ilm) sünenlere (es-sünen) delâlet edip etmeyeceğini sorar. Malik de, İbn Hazm'ın oğluna; Abdullah'a "bu kitaplar" (yani İbn Hazm tarafından kayıt altına alınan hadis kolleksiyonları) hakkında sorduğunu ve onların kayıp olduğunu söylediğini ekleyerek onu bu konuda destekler.²³ Aynı soruyu yukarıda adı geçen 'Amra binti Abdurrahman'a soran Halifenin valisine özel bir soru sorduğunu da bir başka kaynaktan biliyoruz. İlgili soru(şturma), Hayber kalelerinden birisi olan Ketîbe'nin hukuki statüsüyle ilişkiliydi.²⁴

²¹ İbn Zenceveyh, **Kitabü'l-Emvâl**, tah. Şakir Zîb Feyyâd, Riyad, 1406/1986, II, 800 (لما استخلف عمر بن عبد العزيز أرسل إلى المدينة يلتمس كتاب رسول الله (ص) في الصدقات وكتاب عمر بن الخطاب. فوجد عند عمرو بن حزم كتاب رسول الله (ص) إلى عمرو بن حزم في الصدقات ووجد عند عمر كتاب عمر في الصدقات مثل كتاب رسول الله (ص) قال: فنسخا له / Ömer b. Abdülaziz halife olunca, Medine'ye Resulullah'ın vergilerle ilgili mektubunu ve Ömer b. Hattab'ın mektubunu araştırmak için birini gönderdi. O, 'Amr b. Hazm'ın yanında 'Amr'a hitaben yazılmış Resulullah'ın mektubunu ve Ömer'in yanında da tıpkı Resulullah'ınkine benzeyen vergilerle ilgili mektubunu buldu. Şöyle dedi: Her ikisi de onun için kopya edildi.) Bu, Hz Peygamber (s.) zamanından beri gelen dökümanların korunmasıyla alakalı önemli bir delildir. Konuyla ilgili olarak benim yakında çıkacak olan şu makaleme bkz. **"On the preservation of the letters of the Prophet Muhammad"**, L.I. Conrad, (ed.) *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives* içinde, Princeton: Darwin Press.

²² Ayrıca bkz. İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, el-Kısmü'l-Mütemmim li tâbii ehli'l-Medine ve-men ba'dehüm, tah. Ziyad Muhammed Mansur, Medine, 1408/1987, 125.

²³ el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXIII, 140; Krş., M. Lecker, **"Biographical notes on Ibn Shihab ez-Zührî"**, JSS 41, (1996) 21-63, 39, dipnot. 74.

²⁴ Vâkidî, II, 692: (وحَدَّثَنِي ... عن أبي بكر بن محمد بن حزام قال: كتب إلي عمر بن عبد العزيز في خلافته أن أفصح لي عن الكتيبة... فسألت عمرة بنت عبد الرحمن فقالت... فكتبت إلى عبد

Belki burada, Ketîbe'nin kanûnî statüsünün mütedeyyin halife için sadece ilmî bir soru olmadığı eklenebilir: O, fiilen el-Ketibe'nin sorumluluğunu üzerine alan bir memur tayin etmişti ki, onun görevi, isimleri kendisine kaydedilen bir listeye göre, Hz. Peygamber'den bu tür ödenekler alan kişilerin varislerine zirai ürünleri dağıtmaktı.²⁵

2. Nadiroğulları ile sürgüne gönderilen Arab çocukları hakkındaki Kur'ân Yorumu

'Amr'ın Yahudilerle ilişkisi, kuşkusuz, İslam öncesi Medine'deki Yahudi dönmesi olan Araplarla ilgili geniş bir konuyla ilintilidir. Bu konu ile ilgili delillerin çoğu, Kur'ân tefsirinde mevcuttur. Kur'ân, 3/272²⁶ “Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir...”²⁷ ayeti üzerine bir tefsir, “Ensar topluluğunun Kureyza ve Nâdir oğulları ile akraba olduklarını; İslam'a girmelerini umarak onlardan zekat almaktan şiddetle kaçındıklarını” dile getirmektedir.²⁸ Kur'ân, 4/144, “*Ey iman*

(العزیز بذلك) [Bana Kudame b. Musa, Ebubekir b. Muhammed b. 'Amr b. Hazm'ın (yanlışlıkla Hizam şeklinde basılmıştır) şöyle dediğini rivayet etti: Ömer b. Abdülaziz halifeliği sırasında bana Ketibe'nin içyüzünü araştırmam için mektup yazdı... Ben de 'Amra binti Abdurrahman'a sordum, o da şöyle dedi: ... Ben Ömer b. Abdülaziz'e bununla ilgili mektup yazdım...]

²⁵el-Belâzûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, tah. Abdullah Enis et-Tabbâ' ve Ömer Enis et-Tabbâ', Beyrut, 1407/1987, 40: (ولاني عمر بن عبد العزيز التتبية فكننا نعطي ورثة) *Vellâni Ömer b. Abdülaziz el-ketibe* [burada kelime yanlışlıkla el-letibe şeklinde yazılmıştır; ancak de Geoje baskısı, Leiden, 1866, 28:10'da doğru bir şekilde el-Ketibe şeklindedir.] *fe künnâ nü'ti veresete'l mut'amîn ve kânü muhsaynâ (kelimenin zaptı aynen böyledir.) 'indenâ*). Philip K. Hitti, *The Origin of the Islamic State*, I, New York 1916, 49'da (Burada yanlışlıkla el-Kâtibâ yerine el-Kâribâ şeklinde basılmıştır) şöyle açıklama yapmaktadır: “...ve biz Peygamber(s)'in bağışlarını alıcıların mirasçılara hak ettiklerine göre verirdik. O mirasçılar bizim tarafımızdan sayıldı ve kayıt altına alındı.”. Aynı zamanda bkz. O. Rescher, *el-Belâdorî's "kitâb futûh el-buldân"*, Leipzig, 1917, 25: “wir gaben den Erben der Leute, denen (ehedem) der Prophet Zuweisung an Naturalien gemacht hatte, ihre bestimmten Rationen; ihre Namen waren aber alle bei uns in eine Liste eingetragen”

²⁶Yazar Sûre numarası olarak Âl-i İmrân Sûresi 3/272 demiştir ancak bu âyet-i kerîme Bakara Sûresi 2/272'dedir. (Çev.)

²⁷Bu ve diğer pasajların çevirisi, A.J. Arberry, *The Koran Interpreted*, Londra, 1964'den alıntılanmıştır.

²⁸Suyûtî, *Dür*, I, 357:24 (كان أناس من الأنصار لهم أنساب وقرابي من قريظة والنضير) *Ensar, Nadiroğulları ve Kureyza oğulları ile yakın akraba idiler ve onların müslüman olmalarını umarak onlardan sadaka alınmasından sakınıyorlardı.*

edenler! Mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin... ” âyeti hakkında bir tefsir şöyle demektedir:

Bu yasağın sebebi, Medine'deki Ensar ile Nadir ve Kurayza oğulları arasında dünürlük, dostluk ve süt-kardeşliği bağlarının var olmasıydı. Ve (bu Kur'ân âyetinin vahyedilmesinin akabinde bu ilişkiler kopunca) onlar, “Yâ Resûlallah kimi dost edineceğiz? dediklerinde Allah Resûlü (s): “Muhâcîrîni” diye cevap vermiştir.²⁹ Kur'ân, 2/44 “*Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup dururken, kendinizi unutup başkalarına iyiliği/dindarlığı mı emrediyorsunuz? Anlamıyor musunuz?*”³⁰ âyetinin bir tefsirinde, Yahudilerle Müslümanlar (yani önceden Yahudi olan Müslümanlar) arasında evlilik bağlarına ve süt kardeşliğine bir referans vardır. Bir Kur'ân ayeti ile onun tefsiri arasında var olduğu iddia edilen ilişki, açık bir şekilde kesinlikten uzaktır ancak, tefsirde yansıtılan olguların; yani Yahudilerle Araplar (yani Yahudiliğe dönmüş Araplar) arasındaki bir evlilik ve evlatlık bağları, -sanırım- tarihsel bir vakıadır.

Kur'ân, 2/256. “*Dinde zorlama yoktur...*”³¹ âyeti hakkındaki tefsirler, yukarıda zikri geçenlerden çok daha aydınlatıcıdır; üstelik Yahudilerle birlikte sürgüne gönderilen Araplar hakkındaki bildiklerimden çok daha önemli kanıt içermektedir. Bu tefsirlerin kadînin dedesi hakkındaki Sükeyne'nin işaretine bir konteks temin ettiğini kabul ediyorum.

²⁹Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl fi meâni't-Tenzîl*, Kahire, A.H. 1381, I, 511:4; (والسبب في هذا النهي ان الأنصار بالمدينة كان لهم من يهود بني النضير) (وقريظة حلف ومودة ورضاع فقالوا يا رسول الله من نتولى فقال المهاجرين

نزلت هذه الآية في يهود أهل المدينة كان الرجل منهم يقول لصهره) ³⁰Suyûtî, *Dürr*, I, 64:25 (ولذوي قرابته ولمن بينه وبينهم رضاع من المسلمين : اثبت على الدين الذي أنت عليه وما يأمرك به / Bu âyet / هذا الرجل - يعنون به محمدا - فإن أمره حق وكانوا يأمرون الناس بذلك ولا يفعلونه Medine Yahudileri hakkında nazil olmuştur. Bunlardan bir adam, sihriyet, akrabalık ve aralarındaki süt akrabalığı sebebiyle şöyle derdi: Tabi olduğun din ve şu adamın –bununla Muhammed'i (s) kastediyorlardı.- sana emrettiği şeyler üzerinde sabit kal. Çünkü onun emri haktır. İnsanlara bunu emrediyorlardı; ama kendileri yapmıyorlardı.) Bu tefsirde yansıtılan ara dönemde, kendileriyle evlilik ve evlatlık ilişkileri bulunan Araplar, peyderpey İslam'a girerken, Yahudiler hala Medine'deydiler.

³¹Bu ayeti hakkında krş. R. Paret, “**Sure, 2, 256: Dinde zorlama yoktur. Toleranz oder Resignation?**”, *Der Islam* 45 (1969), 299-300. Kur'ân âyeti toleransa değil, rızaya işaret eder. Putperest Araplar İslam'a girmeye zorlandıkları için, ayet bir yasak değil; aksine birisinin gerçek inanca gelmesi için zorlama imkansızlığının bir ifadesidir. Bkz. R. Paret, “**Toleranz und Intoleranz im Islam**”, *Saeculum*, 21, (1970), 344-365, 346-347.

“Ensarin çocukları”ndan söz eden ilgili âyetin tipik bir yorumu gelecektir. Nadir sürüldüğünde, ‘Amr b. Hazm’ın onbir yaşında olduğu hatırdı tutulmalıdır:

Dölleri yaşamayan (Ensarlı) bir kadın, çocuklarından biri yaşarsa, onu Yahudiliğe döndüreceğine yemin eder. Benî Nadir sürüldüğünde, onların içinde Ensar’ın çocukları da vardı. Onlar (Ensar) şöyle dedi: “Çocuklarımızı terk etmeyeceğiz” (yani, onların sürülmesine izin vermeyeceğiz. (كانت المرأة تكون مقلتا، فتجعل على نفسها إن عاش لها ولد أن) تهوّد¹ فلما أجليت بنو النضير كان فيهم من أبناء الأنصار فقالوا: لا ندع أبناءنا! فأنزل الله...³²)

Miklât, ya “çocuğu yaşamayan kadın” ya da “bir çocuk doğuran ve bundan sonra doğurmayan kadın”dır.³³ Biraz önce iktibas yapılan tefsirde, ilki, “yaşayan çocuğu olmayan bir kadın” tercihe şayan görülmüştür.

Bir müfessir, kendini ‘Amr b. Hazm’ın yerine koyarcasına şöyle demektedir:

“Onlar (yani Yahudi kalmayı seçenlerle İslam’a girmeye karar verenler) arasındaki ayırım, Allah’ın elçisi tarafından Benî Nadir’in sürülmesiydi. Yahudi olan ve İslam’a girmeyenler, onlarla birlikte gittiler; Müslüman olanlar ise geride kaldılar.”³⁴

Bu tefsirin bir başka versiyonunda, Nadir oğullarının Hayber’e sürüldüğü; Müslüman olmayı seçen (Arap olanlarının) geride kaldığı; reddedenlerin ise Hayber’e gittikleri açıkça belirtilmektedir. Öteki tefsirler, süt kardeşliğinden söz etmektedirler ki, evlat edinme, muhtemelen Arap çocuklarının Yahudi kabileleri tarafından Yahudileştirilmelerini kolaylaştıran sosyal bir kurumdu.

Bir müfessir, Mücâhid, bu konuda genellikle Ensar’ın yerine Evs’i zikretmektedir.³⁵ Söz konusu fenomen (evlatlık),

³²Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Bulak, 1321-1330, III,10:7; (...<İbn Abbas). Bu uygulama hakkında krş. H. Z. Hirschberg, *Yisra’el be-‘arav*, Tel-Aviv 1946, 168 (İbranice).

³³Bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon*, ilgili madde.

³⁴Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, III/10, 18’de aktarılmıştır.

³⁵**Taberî, Câmi’ul-Beyân**, III/11; Suyûti, **Dürr**, I/329 (Mücâhid): “ كانت النضير أرضعت رجالا من الأوس. فلما أمر النبي (ص) بإجلانهم قال أبناؤهم من الأوس: لا نذهبن معهم ولا ندينن بدينهم. فمنعهم أهلهم وأكرههم على الإسلام ففيهم نزلت هذه الآية / Nadir oğulları Evs’den bir takım insanları emzirmişlerdi. Nebi (s) onların yurtlarından çıkarılmalarını emredince, Evs’ten çocukları şöyle dedi: Ne onlarla gideriz; ne de dinlerine gireriz. Aileleri onları bundan menettiler ve İslam üzere kalmaya zorladılar. Bunlar hakkında bu âyet nazil oldu.” Yukarıdaki bahsedilen âyetin Müslim b. Halid ez-Zencî (d. 179/795; F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Leiden, 1967-, I/38)

Hazrec'lilerden ziyade Evs arasında daha bir yaygındı; çünkü Evs, hem coğrafi, hem de siyasal açıdan esas Yahudi kabilelerine Hazrec'ten daha çok yakındı.³⁶ Ancak Hazrec'lilere ait olan Arap

tarafından yapılan bir tefsirinin, süt çocukların süt-valideynlerini takip etme ihtimalini dikkate almadığı görülmektedir: “كان ناس من قريظة والنضير قد ارضعوا” قال لإناس من المسلمين قال فلما أمر بإجلائهم بقى اولئك الصبيان من المسلمين على آبائهم وأمهاتهم / Kurayza / الذين ارضعوهم فجعل آبائهم من المسلمين يضربونهم قال فنزل "لا إكراه في الدين" ve Nadirden bazı kişiler onları emzirmişlerdi; dedi ki: Müslümanlardan bir kısım insanları; dedi ki: sürülmeleri emrolunca (=Beni Nadir'in; Kurayza sürülmemiştii) Müslümanların bu çocukları, kendilerini emziren anne ve babalarıyla kaldılar. Müslüman babaları, onlara vuruyorlardı ki, ‘la ikrahe fi’-d-din’ âyeti nazil oldu.” Bkz. el-Cüz fihi Tefsiru’l-Kur’ân li Yahya b. Yemân (vd.) tah. Hikmet Beşir Yasin, Medine, 1408/1988, 71.

Şâ’bî, İslam geldiği zaman, Yahudiler arasında yaşayan Ensar grupları aynı bağlamından söz eder: (فأدرك طوائف من الأنصار الإسلام وهم في اليهود) Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, **Kitabü’n-Nâsîh ve’l-Mensûh fi’l-Kur’âni’l-‘Azîz**, ed. Muhammed b. Salih el Mudayfir, Riyad, 1411/1990, 281. Şâ’bî bir başka yerde, (örneğin, Suyûti, *Dürr*, I/329:17’de aktarıldığı gibi) onların Yahudiler arasında yaşadıklarına özel olarak işaret etmez: “فجاء الإسلام وطوائف من أبناء... Ebu Davud es-Sicistani, Sünen, tah. Ahmed Sa’d Ali, Kahire, 1371/1952, II, 53-54 (...<Said b. Cübeyr< İbn Abbas) bu bilgiyi aktarır: “فلما أجليت بنو نضير كان فيهم من أبناء الأنصار فقالوا: لا ندع أبناءنا فنزل الله...” İbn Kayyim de, Ebû Davud’dan alıntı yapar: İbn Kayyim el-Cevziyye, **Ahkâmu Ehli’z-Zimme**, tah.. Subhi Salih, Beyrut, 1401/1981, I/70. Fakat yine Ebu Davud’dan iktibas yapan başka bir kaynaktan eklenen bir ifadenin, metni biraz daha akıcı hale getirdiği görülmektedir: “فلما... كان فيهم كثير من أبناء الأنصار” Muhammed Sıdık Hasan Han, **Hüsnu’l-Üsve bimâ sebete minallah ve Resûlihi fi’n-Nisve**, tah. Hüda Mahmud Kara’a, Kahire, 1401/1981, II/414-415.

³⁶Bkz. M. Lecker, **Muslims, Jews and Pagans: Studies on Early Islamic Medina**, Leiden; E.J. Brill, 1995, değişik yerler. Nadir oğullarının lideri Ka’b b. Eşref’in suikastiyle ilgili rivayet, Evs arasındaki süt kardeşliğinin ilave delilini ihtiva eder. Ka’b’a gönderilen özel kuvvetlerin iki üyesi onun süt kardeşi idi; Vakidî, I/188:21: “فكان أبو نائلة ومحمد بن مسلمة أخويه من الرضاع” Ebû Nâile Silkan b. Seleme, bir düzeyde de (Nabit oğullarının bir boyu olan) Abdu’l-Eşhal’ın bir parçası olan Yahudi Z’aura kabilesindendi. Bkz. Lecker “**Hudhayfa b. Al-Yaman and Ammar b. Yâsir, Jewish converts to Islam**”, *Quaderni di Studi Arabi*, 11 (1993), 149-162, 158. Krş.: Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, **Delâilü’n-Nübüvve**, tah.. Abdü’l-Mûtfî Kal’acî, Beyrut, 1405/1985, III/192 (Silkan Ebû Leyla; Ka’b ise Ebû Nâile’dir.) Muhammed b. Mesleme, (Nâbit Oğullarının diğer bir boyu olan) Harise’dendi; İbn Hazm el-Endelüsî, **Cemheretü’l-Ensab el-Arab**, tah. Abdüsselam Harun, Kahire, 1382/1962, 341:15; Başkalarına göre ise Muhammed Ka’b’ın kız kardeşinin oğludur; İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî**, Bulak, A.H. 1301, VII/260:23. O (Muhammed), Ka’b’ın süt kardeşi de yeğeni de

evlatlık-çocukları da kesinlikle vardı. ‘Amr b. Hazm’ın bizzat kendisinin dışında, Hazrec’in bir alt boyu Selime’li Abdullah b. ‘Atik’ten de söz edilmelidir.³⁷ Kabilesinden Hayber’e gidenler arasında yer alan Nadiroğullarının lideri Ebu Rafi Sellam b. Ebi’l-Hukayk’ın suikastına tahsis edilen Siret bölümünde onun (İbn Atik’in) Yahudi arka planına bir referans buluyoruz. Abdullah b. Atik, Hz. Peygamber(s.) tarafından Ebû Rafi’e gönderilen yolculuk birliğinin bir üyesiydi ve bu bağlamda onun süt annesinin Hayber’de yaşayan Yahudi bir kadın olduğu rivayet edilmiştir.³⁸

olabilir, yahut onların akrabalığının gerçek tabiatıyla ilgili bir karışıklık da olabilir. Aynı kaynak bize, Ebû Nâile’nin Ka’b’ın yakın bir arkadaşı olduğunu söyler. İbn Hacer, VII, 261:2.

³⁷ İbn Hazm, **Ensab**, 361:2.

³⁸ Vakıdî, I/391:9. O kadın, onun biyolojik annesi değildi; Krş. G. D. Newby, “**The sîrah as a source for Arabian Jewish history: problems and metaphors**” *JSAI* 7 (1986), 121-138, 132-135. Söz konusu pasaj, J.N.Mattock tarafından “**History and fiction**”, *Occasional Papers of the School of Abbasid Studies*, 1 (1986), 80-97, 90 doğru bir şekilde çevrilmiştir: “Abdullah b. Atik’in Yahudi (süt) annesi, Hayber’deydi.” (Mattock’un [pp. 92, 93, 96] iddia ettiği gibi, Abdullah’ın bir süre için fiili olarak Hayber’de yaşayıp yaşamadığı veya annesinin, sürülen Nadiroğullarına veya müttefiklerine mensup olup olmadığı açık değildir.)